

Çalışan Güvenliğinin Psikososyal Risk Faktörü Olarak Covid-19 Pandemisi: Tükenmişlik Konulu Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi

The Covid-19 Pandemic As A Psychosocial Risk Factor Of Employee Safety: A Review Of Graduate Thesis On Burnout

Makale Türü: Derleme

Tuğba ALTUNTAŞ YILDIZ¹, Mevlüde KARADAĞ²

ÖZET

Giriş: Çalışan sağlığı güvenliğinin önemli bir sorunu olan psikososyal risk faktörlerinin sağlık çalışanları üzerindeki etkisi, COVID-19 pandemi ile beraber şiddeti daha da artarak devam etmektedir. Sağlık çalışanlarının yüksek riskli ortamlarda COVID-19 ile enfekte hastalarla aktif bir şekilde çalışması, kısıtlı kişisel koruyucu ekipman ile kaliteli sağlık hizmeti vermeye çalışmaları ve enfeksiyonu bulaştırma korkuları gibi birçok faktör yüksek düzeyde tükenmişlik yaşamalarına sebep olmaktadır.

Amaç: Bu çalışmada, ülkemizde pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının yaşadıkları tükenmişlik konusunun lisansüstü tez çalışmalarında gözden geçirilmesi ve tezlerin sistematik biçimde incelenmesi amaçlanmıştır. **Yöntem:** Çalışmaya dahil edilecek tezlere Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı üzerinden ulaşılmıştır. Sistem üzerinden “covid, pandemi, salgın, koronavirüs” anahtar kelimeleri ile tarama yapıldıktan sonra her bir liste ayrıca “tüken” anahtar kelimesi ile tekrar taranmıştır. Araştırmaya dahil edilme kriterlerine uyan 26 tez değerlendirilmiştir. **Bulgular:** Tezlerin %61,5’i yüksek lisans ve %38,5’i tıpta uzmanlık tezidir. Konu ile ilgili tezler çoğunlukla Aile Hekimliği (%19,2), Hemşirelik (%19,2) ve Psikoloji (Klinik Psikoloji) (%23,1) Anabilim Dalı’nda yürütülmüştür. Tezlerin %92,3’ünde nicel yöntemle yapılmış, sıklıkla “Maslach Tükenmişlik Ölçeği” kullanılmış ve veriler online olarak elde edilmiştir. Verilerle ilgili dört ayrı kategori belirlenmiştir. Bunlar; COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında “tükenmişlik düzeyi”, “tükenmişlik düzeyinin beslenme ve uyku durumuna etkisi”, “tükenmişlik düzeyinin psikolojik parametrelerle değerlendirilmesi” ve “tükenmişlik düzeyinin mesleki motivasyonlarına etkisi”dir. **Sonuç:** Sağlık çalışanları pandemi sürecinde çalışan sağlığı ve güvenliği kapsamında psikososyal tehlikeler açısından ciddi risk altındadır. Özellikle pandemi sürecinde yaşadıkları tükenmişlik; yaşam kalitelerini, fiziksel ve ruhsal sağlıklarını, aile ve iş yaşamlarını olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çalışan sağlığı ve güvenliği, covid-19, pandemi, tükenmişlik.

SUMMARY

Introduction: The effect of psychosocial risk factors, which is an important problem of employee health and safety, on healthcare workers continues to increase in severity with the COVID-19 pandemic. Many factors such as healthcare professionals working actively with patients infected with COVID-19 in high-risk environments, trying to provide quality healthcare with limited personal protective equipment, and fears of transmitting the infection cause high levels of burnout.

Purpose: This study aims to review the burnout of health workers during the pandemic process in our country in postgraduate thesis studies and to examine these systematically. **Method:** The theses to be included in the study were reached through the National Thesis Center Database of the Council of Higher Education. After scanning the system with the keywords "covid, pandemic, epidemic, coronavirus", each list was scanned again with the keyword "exhausted". 26 theses that met the inclusion criteria were evaluated. **Results:** 61.5% of these are master's thesis and 38.5% of them are medical specialization thesis. Theses related to the subject were mostly conducted in the Departments of Family Medicine (19.2%), Nursing (19.2%) and Psychology (Clinical Psychology) (23.1%). In 92.3% of the theses, quantitative methods were used, the "Maslach Burnout Scale" was used frequently and the data were obtained online. Four different categories were determined regarding the data. These; "The level of burnout" in healthcare workers during the COVID-19 pandemic process, "the effect of burnout level on nutrition and sleep status", "evaluation of burnout level with psychological parameters" and "effect of burnout level on occupational motivation". **Conclusion:** Healthcare workers are at serious risk in terms of psychosocial hazards within the scope of employee health and safety during the pandemic process. The burnout they experienced especially during the pandemic process; affects their quality of life, physical and mental health, family and work life negatively.

Key words: Employee health and safety, covid-19, pandemic, burnout.

GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, 2019 yılının Aralık ayından bu yana tüm dünyayı etkisi altına almış, virüsün ilk çıktığı andaki yapısı birçok mutasyona uğrayarak, tüm dünyada hızla yayılım gösteren küresel bir olay olmuştur. Ülkemizde henüz vaka bildirimini olmamışken, dünyadaki bu hızlı yayılım ve sonuçları, toplumda korkuya neden olmuştur (1). İlk vakanın bildirildiği 2020 Mart ayı itibarıyla ülkemizde de virüs hızla yayılmış, virüse karşı toplumsal birçok önlem alınmış ve vakalar kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır (2). Beraberinde COVID-19 virüsünün yayılımını kontrol altına alabilmek, can kaybını engellemek veya en az seviyede tutulabilmek için, sağlık sektöründeki tüm personeller büyük bir özveri ile çalışmış ve halen çalışmaya devam etmektedir. Sağlık çalışanları, bu mücadeleyi kendi sağlıklarının ve yaşamlarının da risk altında olduğunu bilerek gerçekleştirmektedir.

Literatürde sıklıkla tartışılan konu 2019 yılı öncesinde sağlık hizmetlerinde mesleki riskler ve iş kazalarıyla ilgiliyken iken (3); pandemi ile beraber bu durum farklı bir boyut kazanmıştır.—2019 yılından önce sağlık hizmetlerinde mesleki riskler ve iş kazaları literatürde her zaman tartışılmaktaydı (3). Pandemi ile beraber bu durum farklı bir boyut kazandı. COVID-19 hasta servisinde çalışan sağlık personelleri, karşılaştıkları mesleki riskler ve iş kazalarının sonucunda hızla hastalığa yakalanmış, hastanede yatmış ya da yaşamını yitirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ, 2021) bir yılda en az 115000 sağlık çalışanının COVID-19 enfeksiyonu nedeniyle yaşamını yitirdiğini duyurmuştur (4).

Ülkemizde ise bu sayı net olmamakla birlikte Türk Tabipleri Birliği (TTB), bir yılda 302 sağlık çalışanının COVID-19 enfeksiyonu nedeniyle kaybedildiğini bildirmiştir (5).

Sağlık çalışanlarının COVID-19 ile enfekte hastalarla aktif çalışması, yüksek riskli ortamlarda uzun süre kalmaları, kısıtlı kişisel koruyucu ekipman ile kaliteli sağlık hizmeti vermeye çalışmaları, enfeksiyonu ailelerine ve özellikle ebeveynlerine taşıma korkusu yaşamaları nedeniyle ailelerinden ayrı yerlerde yaşamaya başlamaları gibi birçok biyolojik, kimyasal, ergonomik, fiziksel, psikososyal alanda riskli durumları ortaya çıkarmıştır (6, 7, 8). Tüm bu durumlar sağlık çalışanlarının kaygı, ölüm korkusu, yetersizlik ve güvensizlik yaşamalarına neden olmaktadır. Ayrıca sağlık çalışanları sağlık kuruluşu dışındaki yaşamlarında damgalanmaya maruz kalmış ve bu durum zaman zaman meslekten ve işten ayrılmak istemelerine neden olmuştur (3).

Sağlık çalışanlarının yaşadığı korku, endişe, panik, koruyucu ekipmanların eksikliği, güvensizlik, belirsizlik ve yoğun stres; literatür incelendiğinde sağlık çalışanlarının psikolojik durumunu inceleyen birçok araştırmaya konu olmuştur (9). Pakistan'da aktif olarak COVID-19 enfeksiyonu hastalarına sağlık hizmeti veren 250 sağlık çalışanı üzerinde yapılan bir çalışmada; korona fobinin devam ettiği ve çalışanların ruhsal sorunlar yaşadığı saptanmıştır (10). İngiliz Tabipler Birliği'nin (2020) yaptığı bir ankette, doktorların %45'inin yaşadığı depresyon, kaygı, stres, tükenmişlik gibi ruhsal sorunların, COVID-19 pandemi kriziyle ilgili olduğunu bildirmiştir (11).

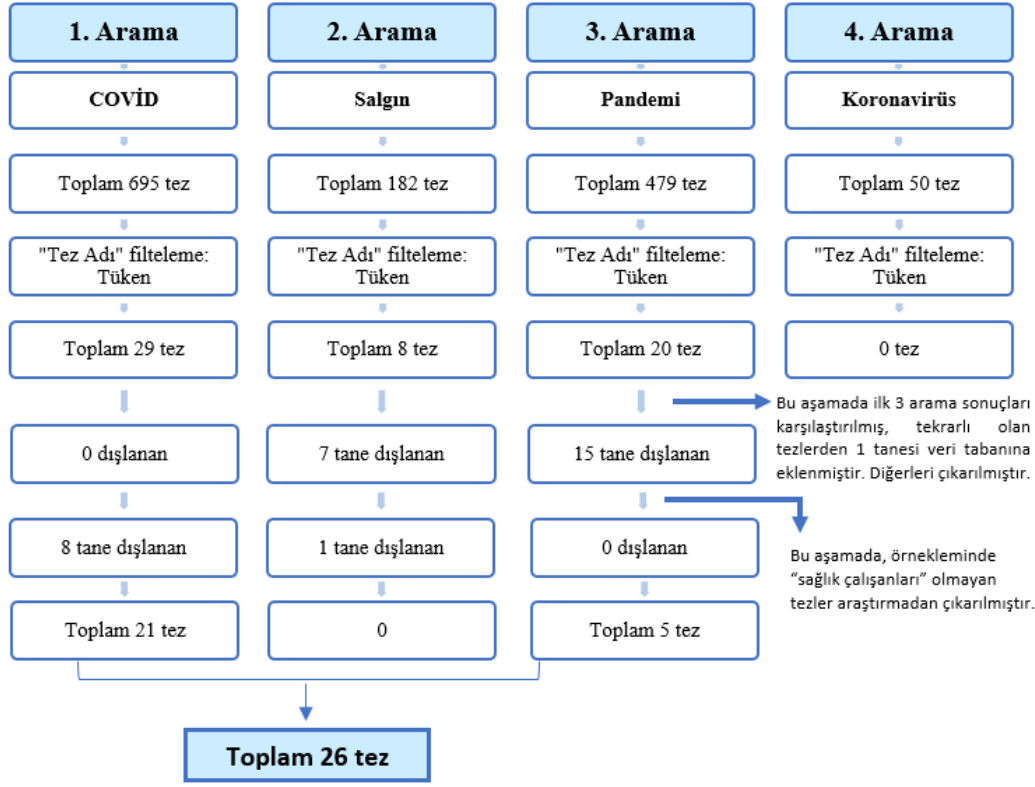
Tüm meslek grupları içinde sağlık sektörü en riskli grup iken, pandemi ile beraber bu durum daha belirgin hale gelmiştir. Özellikle virüsün etki mekanizmasının bilinmemesi ve hastalığın tedavisiyle ilgili yaşanan belirsizliklerle birlikte; sağlık çalışanlarının aktif olarak görevlerinin başında olmaları, aşırı iş yükleri, almaları gereken zor kararlar, kişisel koruyucu donanımların tedarikinin yetersizliği, enfekte olma ve hastalığı ailelerine/yakınlarına bulaştırma korkusu, hastalarının ölümlerine tanık olmaları gibi birçok sorun yoğun stres yaşamalarına neden olmuştur (12).Literatür incelendiğinde, COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanları ile ilgili en çok ele alınan konunun psikolojik faktörlerle ilgili olduğu belirlenmiştir. Bu faktörlerin sağlık

YÖNTEM

Sistemik derleme tipinde olan bu çalışma; COVID-19 pandemisinin ülkemizdeki başlangıcı olan 2020 yılı ve sonrasında sağlık çalışanlarının tükenmişlik durumlarını

çalışanlarının tükenmişlik yaşamalarına sebep olduğunu bildiren ulusal ve uluslararası birçok makaleye rastlanmıştır (1, 5-11).Belirli bir alana yönelik olarak daha önce yapılmış çalışmaların değerlendirildiği bir araştırma (bibliyometrik araştırma); belirlenen konunun diğer konularla ele alınması, kullanılan yöntemlerin nasıl uygulandığı, ne gibi sonuçlara ulaşıldığı ve yıllar ilerledikçe konunun ne yöne evrildiğini görmek gibi bilgileri bir arada sunması bakımından önemlidir (24). Bu nedenle bu çalışma ülkemizde pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının yaşadıkları tükenmişlik konusunun özellikle lisansüstü tez çalışmalarında nasıl ele alındığını incelemek amacıyla yapılmıştır

inceleyen tezlere ilişkin bulguları incelemek amacıyla Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı kullanılarak yapılmıştır

Şekil 1. Derlemeye dahil edilen çalışmaların akış şeması

Araştırmaya; Ulusal Tez Veri Tabanında olan, erişime açık, Ocak 2022 tarihine kadar yayımlanmış olan, anahtar kelimeleri içeren tüm tezler dahil edilmiştir. Veriler; Ocak 2022'de internet üzerinden Ulusal Tez Veri Tabanı'nda (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>) "COVID", "salgın", pandemi" ve "koronavirüs" anahtar kelimeleri ile yapılan arama sonucunda tüm lisansüstü tezler değerlendirilerek elde edildi. Toplam ulaşılan 1406 lisansüstü tezdten, "tüken" kelimesi ile taranarak, çalışma örnekleminde uyan 26 tez araştırma kapsamına dahil edilmiş oldu (Şekil 1). Anahtar kelimelerimizden "COVID" taramasında 29, "COVID-19" taramasında 28 teze ulaşıldığı için fazla tez sayısına sahip "COVID" anahtar kelime olarak seçilmiştir. Ayrıca ikinci bir filtreleme için kullanılan "tüken" kelimesi için

de benzer bir durumla karşılaşılmış olup, "tükenmişlik" kelimesi yerine "tüken" anahtar kelimesi kullanılmıştır. Araştırmaya; COVID-19 pandemisi sürecinde olan, tükenmişlik kavramını inceleyen, sağlık çalışanlarıyla yapılan (hemşire, doktor, asistan, diş hekimi vb.) ve tez künyesi açık bir şekilde sistem üzerinde yer alan tüm tezler dahil edilmiştir (Şekil 1).

Ulusal Tez Veri Tabanı'nda yapılan ilk aramada, ana sayfadaki arama butonuna anahtar kelimelerimizden "COVID" kelimesi, aranacak alan "tez adı", izin durumu "tümü" ve tez türü "tümü" seçilmiştir. Bu şekilde yapılan ilk arama ile veri tabanında toplam 690 tez ortaya çıkmıştır. Bu tezlerin bulunduğu ekranda tez adı sütunu "tüken" kelimesi ile filtrelenmiş ve sonuçta 29 araştırmaya ulaşılmıştır. Bu ilk anahtar kelime ile yapılan tarama benzer şekilde

diğer anahtar kelimeler ile de yapılmıştır. Buna göre; ikinci anahtar kelime “salgın” ile veri tabanında 182 teze ulaşılmış olup “tüken” kelimesi ile filtreleme yapıldığında 8 tez; üçüncü anahtar kelime “pandemi” ile veri tabanında 479 teze ulaşılmış olup “tüken” kelimesi ile filtreleme yapıldığında 20 tez araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Dördüncü anahtar kelime “koronavirüs” ile veri tabanında 50 teze ulaşılmış olup “tüken” kelimesi ile filtreleme yapıldığında herhangi bir teze ulaşılmamıştır. Sonuç olarak dört anahtar kelime ile yapılan taramada araştırmanın evreni 1406 lisansüstü tezden oluşmaktadır. Anahtar kelimeler ile filtrelenen bu tezler “tüken” kelimesi ile ayrıca filtrelendiğinde veri tabanında 57 tez kalmıştır (Şekil 1).

Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı kullanılarak yapılan taramada listelenen tezler araştırmacı tarafından excel dosyasına aktarılmıştır. Bu dosyadaki tezler araştırmaya dahil edilme kriterlerine göre incelenmiştir. Bu

BULGULAR

Tezlerin özelliklerine ilişkin bulgular

Tablo 1’de sağlık çalışanlarının tükenmişlik durumu ile ilgili yapılan tezler incelendiğinde; tezlerin %96,2’si (n=25) 2021 yılında yapıldığı belirlenmiştir. COVID-19 pandemi sürecinin ülkemizdeki başlangıcı olan 2020 yılında ise bir tıpta uzmanlık tezine rastlanılmıştır. İncelenen

Tablo 1. COVID-19 Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik konusunu ele alan lisansüstü tezlerin tanıtıcı özellikleri (n=26)

Yıl	n	%	Yapıldığı anabilim dalı	n	%
2021	25	96,2	Aile Hekimliği	5	19,2
2020	1	3,8	Hemşirelik	5	19,2
Tez Türü			Psikoloji (Klinik Psikoloji)	5	19,2
Yüksek lisans	16	61,5	Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	2	7,7
Tıpta uzmanlık	10	38,5	Anestezi ve Reanimasyon	2	7,7

değerlendirmeye göre; 57 tez arasında 22 tanesi benzer olduğu için, sekiz tanesi sağlık çalışanları ile ilgili olmadığı için, bir tanesi de sağlık ya da eğitim alanında çalışanları ele alıp, net bir sayı ile sağlık çalışanları ayırt edilemediği için araştırma dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak yapılan ikinci değerlendirme ile araştırmanın örnekleme 26 lisansüstü tezi dahil edilmiştir (Şekil 1).

Araştırmaya dahil edilen tezlerden elde edilen veriler SPSS 26.0 paket programına kaydedilmiş ve analizleri yapılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler (frekans ve yüzde dağılımları, ortalama ve standart sapma) kullanılmıştır.

Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı’nda tüm tez yazarları kendi istekleri ile tezlerini sisteme yüklemekte ve onaylamaktadır. Yapılan bu araştırma sistematik derleme yani literatür araştırması olduğu için etik kurul izni alınmasına gerek kalmamıştır. İncelenen araştırmalar kaynakçada gösterilmiştir.

tezlerin %61,5’i yüksek lisans ve %38,5’i tıpta uzmanlık tezidir. Tezlerin %15,4’ü Sağlık Bilimleri Üniversitesi’nde yapılmış olup, %19,2’sinin Aile Hekimliği, % 19,2’sinin Hemşirelik ve % 19,2’sinin Psikoloji (Klinik Psikoloji) bölümlerinde yürütüldüğü belirlenmiştir.

Mezun Olunan Üniversite					
Sağlık Bilimleri	4	15,4	İşletme	1	3,8
Akdeniz	3	11,5	İşletme (Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi)	1	3,8
İstanbul Gelişim	3	11,5	Acil Tıp	1	3,8
Gazi	1	3,8	Beslenme ve Diyetetik	1	3,8
Bursa Uludağ	1	3,8	Sağlık Kurumları İşletmeciliği ve Yönetimi	1	3,8
Ondokuz Mayıs	1	3,8	Sağlık Yönetimi	1	3,8
Ankara Yıldırım Beyazıt	1	3,8	Psikoloji	1	3,8
Fırat	1	3,8	Araştırmanın Tipi		
Biruni	1	3,8	Nicel	24	92,3
Manisa Celal Bayar	1	3,8	Metodolojik çalışma (ölçek geliştirme)	1	3,8
Avrasya	1	3,8	Retrospektif kohort çalışması	1	3,8
Sakarya	1	3,8	Araştırmanın yapıldığı bölge		
Çukurova	1	3,8	Akdeniz (Antalya, Adana)	5	19,2
İstanbul Aydın	1	3,8	İç Anadolu (Ankara)	5	19,2
Beykent	1	3,8	Marmara (İstanbul, Bursa)	5	19,2
Van Yüzüncü Yıl	1	3,8	Türkiye	3	11,5
Bolu Abant İzzet Baysal	1	3,8	Karadeniz (Samsun, Trabzon)	2	7,7
Çağ	1	3,8	Belirtilmemiş	2	7,7
İstanbul Okan	1	3,8	Doğu Anadolu (Elazığ, Van)	2	3,8
			Ege (Manisa)	1	3,8
			Güneydoğu Anadolu (Batman, Diyarbakır)+ Marmara (İstanbul)	1	3,8

COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının yaşadığı tükenmişlik durumlarının incelendiği 26 tezin tamamında nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tezlerde kullanılan veri toplama araçları incelendiğinde katılımcıların tanıtıcı özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan sosyodemografik veri formlarının ve ülkemizde geçerlik ve güvenilirliği yapılan 36 farklı standardize ölçeğin kullanıldığı saptanmıştır.

Tezlerin sonuçlarına ilişkin bulgular

Araştırma kapsamında tezler dört farklı kategoride gruplandırıldı. Bu gruplar; COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında “tükenmişlik düzeyi” (Tablo 2), “tükenmişlik düzeyinin beslenme ve uyku durumuna etkisi” (Tablo 3), “tükenmişlik düzeyinin diğer psikolojik parametrelerle değerlendirilmesi”

Ölçekler değerlendirildiğinde tükenmişlik düzeyini değerlendirmek amacıyla en fazla “Maslach Tükenmişlik Ölçeği”nin kullanıldığı belirlenmiştir.

Araştırmanın veri toplama yöntemi incelendiğinde; Anketlerin %53,8’inin online olarak hazırlandığı ve katılımcılara elektronik posta, whatsapp ya da sosyal medya aracılığıyla ulaştırıldığı saptanmıştır.

(Tablo 4) ve “tükenmişlik düzeyinin mesleki motivasyonlarına etkisi” (Tablo 5) olarak belirlenmiştir.

Sağlık çalışanlarında “tükenmişlik düzeyi” ile yapılan tezlerin örneklem grubunu çoğunlukla hekimler oluşturmuştur. Yüksek oranlarda tükenmişlik yaşayan saptanan çalışanların, evde

olanlarında daha fazla olmak üzere takdir edilmeme, artan iş yükü, hastalığı bulaştırma endişesi yaşadıkları ve yaşam alanlarını değiştirdikleri saptanmıştır (Tablo 2). Çalışanların yüksek riskli ortamda çalışmalarının, nöbet tutmalarının, uykusuzluk yaşamalarının ve beslenme düzenindeki değişikliklerin tükenmişlik düzeyini artırdığı ($p<0,05$) bildirilmiştir (Tablo 3).

Tezlerde tükenmişlik düzeyi sıklıkla psikolojik parametrelerle birlikte değerlendirilmiş ve örneklem grubunu tüm sağlık çalışanları oluşturmuştur (Tablo 4). Konu ile ilgili incelenen tezlerde sağlık çalışanlarında yüksek seviyede tükenmişlik yaşadığı, tükenmişlik ile depresyon arasında ilişki olduğu, tükenmişlik ve kaygı algılarının yaşam kalitelerini olumsuz etkilediği, yalnız sağlık çalışanları değil

ailelerinde de kaygı-korku seviyelerinin yüksek olduğu, kadınların ve çekirdek ailede yaşayanlarda tükenmişlik ve kaygı-korkunun daha sık yaşandığı, kaygı ve korku düzeylerinin mesleki benlik saygılarını ve tükenmişlik seviyelerini olumsuz bir şekilde etkilediği belirlenmiştir (Tablo 4).

Sağlık çalışanlarının yaşadıkları tükenmişlik durumları mesleki motivasyonlarına da yansımaktadır (Tablo 5). Konu ile ilgili tezler incelendiğinde tükenmişlik düzeyi arttıkça mesleğe bağlılığın azaldığı, bakım davranışlarını olumsuz etkilediği, işten ayrılma niyetinin arttığı, orta-yüksek seviyede kronik ve akut yorgunluk yaşadıkları, iş doyumunun azaldığı ve işe bağlı gerginliğin arttığı saptanmıştır (Tablo 5).

Tablo 2. COVID-19 Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında “tükenmişlik düzeyi” ile ilgili lisansüstü tezler

Yazar/ Yıl/ Tez Türü	Amaç	Örneklem grubu/ Çalışmanın tipi/ Veri toplama yöntemi	Kullanılan formlar	Sonuç
Kara E. /2021/ Uzmanlık Tezi (35)	Akdeniz Üniversitesi Hastanesi'nde çalışan araştırma görevlilerinde COVID-19 pandemisi sırasında tükenmişlik düzeylerini ve bunu etkileyen faktörleri belirlemek	306 hekim Tanımlayıcı Anket + yüz yüze	Maslach Tükenmişlik Ölçeği	Asistan hekimlerde duygusal tükenme açısından düşük düzey, duyarsızlaşma açısından orta düzey ve kişisel başarı açısından yüksek düzey tükenmişlik saptanmıştır.
Karadayı B.S./ 2020/ Uzmanlık Tezi (36)	Anesteziyoloji ve Reanimasyon uzmanları ve araştırma görevlilerindeki tükenmişlik düzeyleri ve COVID-19 pandemisinin bu tükenmişlik seviyeleri üzerine etkisini belirlemek	229 hekim Tanımlayıcı Anket + online	Maslach Tükenmişlik Ölçeği-Sağlık Personeli (MTÖ-SP)	Hekimlerin yaklaşık yarıya yakınında tükenmişlik düzeyinin yüksek olduğu saptanmıştır.
Göküş B./ 2021/ YL Tezi (37)	Diş hekimlerinde, COVID-19 pandemi sürecinde yaşamış oldukları tükenmişlik düzeyinin, pandemi öncesi döneme göre aralarındaki ilişkiyi belirlemek	146 diş hekimi Tanımlayıcı Anket + yüz yüze	Maslach Tükenmişlik Ölçeği	Diş hekimlerinde pandemi öncesi döneme göre, pandemi döneminde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutunda artış olduğu, kişisel başarı alt boyunda ise azalma olduğu saptanmıştır.
İşildar H./ 2021/ Uzmanlık Tezi (38)	Antalya'da Aile Sağlığı Merkezlerinde çalışan Aile Hekimlerinin COVID-19 pandemi döneminde tükenmişlik düzeylerini değerlendirmek	365 hekim Tanımlayıcı Anket + online	Maslach Tükenmişlik Ölçeği	Aile Hekimlerinde ölçeğin alt boyutlarında düşük düzey tükenmişlik saptanmış ve bu durumun nedeninin çalışmanın, pandeminin henüz başında yapılmasından kaynaklandığı düşünülmüştür.
Gülcan S./ 2021/ YL Tezi (39)	COVID-19 pandemi döneminde kadın sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini belirlemek	184 kadın sağlık çalışanı Tanımlayıcı Anket + yüz yüze	Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ)	Katılımcılar tükenmişlik seviyeleri ile iş yükleri oldukça yüksek saptanmıştır.

Tablo 3. COVID-19 Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında “tükenmişlik düzeyinin beslenme ve uyku durumuna etkisi”ni değerlendiren tezler

Yazar/ Yıl/ Tez Türü	Amaç	Örneklem grubu/ Çalışmanın tipi/ Veri toplama yöntemi	Kullanılan formlar	Sonuç
Ertal E./ 2021/ YL Tezi (34)	COVID-19 pandemisi sürecinde hastanelerde çalışan sağlık personellerinin tükenmişlik düzeyini belirlemek, beslenme ve uyku alışkanlıkları üzerindeki etkilerini değerlendirmek	246 sağlık çalışanı Tanımlayıcı Anket + online	Serbest zaman egzersiz anketi, Maslach tükenmişlik ölçeği (MTÖ), Uykusuzluk şiddeti indeksi, Besin tüketim sıklığı formu	Katılımcıların %61,4'ünün yüksek düzeyde tükenmişlik yaşadığı saptanmıştır. Mesleğin, pandemi kliniğinde çalışmanın, nöbet tutmanın, hasta sayısının, sigara ve alkol kullanımının, pandemide beslenme (ana öğün sayısı ve su tüketiminin) ve fiziksel aktivitedeki değişikliklerin, serbest zamandaki egzersiz aktifliğinin, uykusuzluk şiddetinin, tükenmişlik düzeyini etkilediği belirlenmiştir (p<0,05). Tükenmişlik düzeyinin artmasıyla uykusuzluk şiddetinin de arttığı saptanmıştır (p<0,05).

Tablo 4. COVID-19 Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında “tükenmişlik düzeyini psikolojik parametrelerle” değerlendiren tezler

Yazar/ Yıl/ Tez Türü	Amaç	Örneklem grubu/ Çalışmanın tipi/ Veri toplama yöntemi	Kullanılan formlar	Sonuç
Çolak D./2021/ YL Tezi (40)	COVID-19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanlarının depresyon ve tükenmişlik düzeylerini belirlemek	202 sağlık çalışanı Tanımlayıcı Anket + online	Beck Depresyon Envanteri (BDE), Maslach Tükenmişlik Ölçeği	Sağlık personellerinin depresyon belirtilerinin ve tükenmişlik düzeylerinin, pandemi döneminde çalışma saatlerinin artmasıyla arttığı saptanmıştır.
İpekçi B./2021/ YL Tezi (41)	COVID-19 salgınında sağlık çalışanlarının yaşadıkları korku ve kaygının düzeylerinin mesleki benlik saygılarına ve tükenmişlik düzeylerine etkisini incelemek	942 sağlık çalışanı Tanımlayıcı Anket + online	Beck Anksiyete Ölçeği, Maslach Tükenmişlik Ölçeği, Mesleki Benlik Saygısı Ölçeği, Koronavirüs Anksiyete Ölçeği	Sağlık çalışanları, kendilerinin ve ailelerindeki bireylerin yarısından fazlasının kaygı ve korku düzeylerinin yüksek olduğunu düşünmüştür. Yoğun bakım ünitesinde çalışanlarda diğer yerlerde çalışanlara göre daha fazla anksiyete yaşandığı belirlenmiştir. Çekirdek ailesi olanlarda, nöbet tutanlarda, YBÜ’de çalışanlarda, kaygı ve korku yaşayanlarda daha fazla mesleki benlik saygısında azalma olduğu saptanmıştır. COVID-19 salgınında korku ve kaygı düzeylerinin, mesleki benlik saygılarına ve tükenmişlik düzeylerine etki ettiği saptanmıştır.
Turan A./2021/ Uzmanlık Tezi (42)	COVID-19’un sağlık çalışanlarında sebep olduğu psikolojik etkileri incelemek	200 sağlık çalışanı Tanımlayıcı Anket + yüz yüze	Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ), Hastane Anksiyete ve Depresyon Ölçeği (HAD), Algılanan Damgalama Ölçeği, Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ASDÖ), Genel Öz Yeterlilik Ölçeği (GÖYÖ), Kısa Psikolojik Sağlamlılık Ölçeği (KPSÖ), Somatizasyon Ölçeği, Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ), Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği (CAPS 5), Olayların Etkisi Gözden Geçirilmiş Formu (IES-R), Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ)	Çalışma neticesinde yüksek riskli sağlık çalışanlarında; BDÖ, Algılanan Damgalama Ölçeği, GÖYÖ, MTÖ yeterlilik puanları, düşük riskli sağlık çalışanlarından daha yüksek bulunmuştur. MTÖ toplam puanı ile Duygusal Tükenmişlik alt alanı, Duyarsızlaşma alt alanı, CAPS-5 puanı, Algılanan Damgalama Ölçeği Puanı ve Somatizasyon Ölçeği puanı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir korelasyon vardır. Algılanan damgalama Ölçeği puanı ile temas düzeyi arasındaki korelasyonun ise anlamlı ve negatif yönde olduğu görülmüştür. GÖYÖ puanı ile CAPS-5 puanı arasında anlamlı ve negatif yönde bir korelasyon vardır.
Gün İ./2021/ Uzmanlık Tezi (43)	COVID-19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanlarında ve sağlık çalışanı olmayanlarda tükenmişlik ve kaygı düzeylerini belirlemek ve bu düzeyi etkileyen faktörleri saptamak	217 sağlık çalışanı, 134 sağlık çalışanı olmayanlar Tanımlayıcı Anket + online	Durumluk-sürekli kaygı ölçeğini (STAI 1-2) Maslach Tükenmişlik Ölçeği	COVID-19 19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik ve kaygı düzeyleri toplumdan daha yüksektir. Özellikle meslekte yeni olan sağlık çalışanları, genç yaşta olanlar, kadınlar ve doktorlarda tükenmişliğin daha yoğun olduğu saptanmıştır.
Ceylan F./2021/ YL Tezi (44)	COVID-19 fobisinin depresyon ve tükenmişlik değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek	184 sağlık çalışanı Tanımlayıcı Anket + yüz yüze	Koronavirüs-19 Fobisi Ölçeği (CP19-S), Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ), Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ)	Koronavirüs-19 fobisi ölçeğinin her bir alt boyutu ile depresyon arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır.
Saykal S.G./2021/ Uzmanlık Tezi (45)	Pandemi sürecinin sağlık çalışanları üzerindeki psikolojik etkilerini incelemek ve etki eden faktörleri belirlemek	44 sağlık çalışanı Retrospektif kohort çalışması Anket + yüz yüze	Connor Davidson Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (CD-RICS), Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri (STAI), Maslach Tükenmişlik Envanteri (MTE), Hamilton Anksiyete Ölçeği (HAÖ)	Sağlık çalışanlarının anksiyete ve tükenmişlik düzeylerinin arttığı ve psikolojik dayanıklılığın her iki parametre ile ters ilişkili olduğu bulunmuştur. Birinci yıl kontrol sonuçları bize, sağlık çalışanlarının bir yıllık süreçte, anksiyete seviyelerinin azaldığını, tükenmişlik düzeylerinin sabit kaldığını, psikolojik olarak daha dayanıklı hale geldiklerini göstermiştir.
Kuru S./2021/ Uzmanlık Tezi (46)	COVID-19 ile ilişkili birimlerde çalışan asistan hekimlerin stresle başa çıkma yollarını ve tükenmişlik seviyelerini tespit etmek	132 hekim Tanımlayıcı Anket + yüz yüze	Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ), Maslach Tükenmişlik Ölçeği-Sağlık Personeli (MTÖ-SP)	Pandeminin asistan hekimler üzerindeki psikolojik etkilerini incelemek için yapılan çalışmada tükenmişlik seviyeleri yüksek ve stresle başa çıkma yollarından en sık kendine güvenli ve boyun eğici yaklaşımları kullandığı bulunmuştur.

Tablo 4. (devam) COVID-19 Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında “tükenmişlik düzeyini psikolojik parametrelerle” değerlendiren tezler

Yazar/ Yıl/ Tez Türü	Amaç	Örneklem grubu/ Çalışmanın tipi/ Veri toplama yöntemi	Kullanılan formlar	Sonuç
Özülkü E./ 2021/ YL Tezi (47)	COVID-19 salgını nedeniyle sağlık çalışanlarında görülen tükenmişlik, depresyon ve bilişsel duygu düzenleme arasındaki ilişkiyi incelemek	200 sağlık çalışanı Tanımlayıcı Anket + online	Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ), Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ), Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği (BDDÖ)	Sağlık çalışanlarında tükenmişlik düzeyi ile depresyon düzeyi arasında pozitif yönlü düşük derecede ilişki vardır. Tükenmişlik düzeyi ile bilişsel duygu düzenleme arasında negatif yönlü orta derecede ilişki vardır. Depresyon ile bilişsel duygu düzenleme arasında negatif yönlü düşük derecede ilişki olduğu saptanmıştır.
Yılmaz S./ 2021/ YL Tezi (48)	Hemşirelerin COVID-19 pandemi sürecinde yaşayabilecekleri tükenmişlik ve kaygının yaşam kalitesi üzerindeki etkisini saptamak	302 hemşire Tanımlayıcı Anket + online	Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ), Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Ölçeği Kısa Formu WHOQOL- BREF (TR), Kaygı Ölçeği (araştırmacı tarafından oluşturulmuştur)	Hemşirelerin tükenmişlik ve kaygı algılarının, yaşam kalitelerini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Doğdu M./ 2021/ YL Tezi (49)	Sağlık çalışanlarının COVID-19 salgını sırasında yaşamış oldukları korkuların bir farklı şekilde yaşadıkları tükenmişlik ile ilgili ilişkilerini incelemek	300 sağlık çalışanı Tanımlayıcı Anket + online ve yüzyüze	Tükenmişlik Ölçeği, COVID-19 Fobisi Ölçeği	Sağlık çalışanlarında tükenmişlik ve mesleki çalışma süreleri ile koronavirüs-19 fobileri arasında bir ilişki vardır.
Budak E./ 2021/ YL Tezi (51)	Pandemi koşullarında çalışan sağlık çalışanlarında tükenmişliği ölçen geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı geliştirmek	194 sağlık çalışanı Metodolojik çalışma Anket + online	Depresyon Anksiyete ve Stres Ölçeği (DASS-21), Tükenmişlik Ölçeği Kısa Formu (TÖ-KF), Pandemi Tükenmişlik Ölçeği (PTÖ) (Geliştirilen ölçek, araştırmacı tarafından hazırlandı)	PTÖ Covid-19'a bağlı tükenmişlik belirtileri değerlendirmede kullanılacak geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracıdır. Bu ölçekle değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarında pandemiyle bağlantılı tükenmişlik belirtilerinin olduğu, PTÖ ile DASS-21 arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır.
Ünal G./ 2021/ YL Tezi (53)	Sağlık çalışanlarının psikolojik sağlamlık, COVID-19 korkusu ve mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek	396 sağlık çalışanı Tanımlayıcı Anket + yüz yüze	Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ), COVID-19 Korkusu Ölçeği, Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ)	Sağlık çalışanlarının psikolojik sağlamlıkları ile mesleki tükenmişlik ve COVID-19 korkuları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kadınların COVID-19 korku düzeyleri erkeklere göre daha yüksektir.
Solmaz A./ 2021/ YL Tezi (58)	COVID-19 salgını döneminde hemşirelerdeki şefkat yorgunluğu ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek	181 hemşire Tanımlayıcı Anket + online	Şefkat Yorgunluğu Ölçeği, Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ)	Hemşirelerin Şefkat Yorgunluğu ve MTÖ alt boyutları arasındaki korelasyonlarda genel olarak pozitif yönde zayıf ve çok zayıf korelasyonlar bulunmuştur.

Tablo 5. COVID-19 Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında “tükenmişlik düzeyinin mesleki motivasyonlarına etkisini” değerlendiren tezler

Yazar/ Yıl/ Tez Türü	Amaç	Örneklem grubu/ Çalışmanın tipi/ Veri toplama yöntemi	Kullanılan formlar	Sonuç
Engin M.N./ 2021/ Uzmanlık Tezi (50)	COVID-19 pandemisi süresince acil servis çalışanlarının işe bağlı gerginlik ve tükenmişlik düzeylerini etkileyen faktörleri, bu düzeyleri etkileyen sosyodemografik özellikleri ve bu düzeylerin zaman içindeki değişimini belirlemek	146 sağlık çalışanı Tanımlayıcı Anket + online	İşe Bağlı Gerginlik Ölçeği, Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ)	Tüm meslek gruplarında zaman içinde işe bağlı gerginlik, duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarı ilgili alt başlıkların bazılarını içeren, artış yönünde değişiklikler olduğu; hekimlerin duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı konusunda diğer meslek gruplarına göre daha fazla riskli olduğu, SARS-CoV-2 enfeksiyonu geçirmiş olmanın tükenmişlik düzeyini artırdığı saptanmıştır.
Duman F.N./ 2021/ YL Tezi (52)	COVID-19 tanısı almış hastalara bakım veren hemşirelerin tükenmişlik durumlarını ve mesleğe bağlılıklarını belirlemek	205 hemşire Tanımlayıcı Anket + online	Tükenmişlik Ölçeği, Hemşirelikte Mesleğe Bağlılık Ölçeği	COVID-19 tanısı almış hastalara bakım veren hemşirelerin hemen hemen hepsinin tükenmişlik yaşadığı, mesleğe bağlılık düzeylerinin orta seviyenin üzerinde olduğu ve tükenmişlik düzeyi arttıkça mesleğe bağlılığın azaldığı belirlenmiştir.
Poyraz A./ 2021/ YL Tezi (54)	Pandemi sürecinde hemşirelerin COVID-19 korkusu ve tükenmişliğinin bakım davranışlarına etkisini belirlemek	131 hemşire Tanımlayıcı Anket + yüz yüze	COVID-19 Korkusu Ölçeği, Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ), Bakım Davranışları Ölçeği-24	Hemşireler pandemi sürecinde COVID-19 korkusu, tükenmişlik ve pandemiye ilişkin zorluklar yaşamaktadır. Bu durumda hemşirelerin bakım davranışlarını olumsuz yönde etkilemektedir.
Diğer G./ 2021/ YL Tezi (55)	COVID-19 pandemi sürecinde hemşirelerin tükenmişlik durumunu ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi belirlemek	213 hemşire Tanımlayıcı Anket + online	Tükenmişlik Ölçeği, İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği	Hemşirelerin tükenmişlik düzeyi arttıkça işten ayrılma niyetinin arttığı saptanmıştır
Akçay İ./ 2021/ YL Tezi (56)	Müziğin COVID-19 kliniklerinde çalışan hemşirelerin bakım davranışlarına ve tükenmişlik düzeylerine etkisini saptamak	38 hemşire Tanımlayıcı Anket + yüz yüze	Hemşirelerin Müzik Tercihlerini Belirleme Formu (araştırmacı tarafından), Bakım Davranışı Ölçeği-24, Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ)	Müziğin COVID-19 kliniklerinde çalışan hemşirelerin bakım davranışları düzeylerinin artmasında ve duygusal tükenme düzeylerinin azalmasında etkili olduğu sonucuna varılmıştır.
Zorba Z./ 2021/ Uzmanlık Tezi (57)	COVID-19 Pandemisi döneminde aile hekimliği asistanlarının çalıştıkları birimleri, bazı faktörler ile değerlendirilerek mesleki yorgunluk, tükenmişlik ve toparlanma durumlarını ve bunları etkileyen faktörleri belirlemek	241 hekim Tanımlayıcı Anket + online	Mesleki Yorgunluk Tükenmişlik Toparlanma Ölçeği (MYTTÖ)	COVID-19 pandemisinde aile hekimliği asistanları fiziksel ve psikolojik olarak olumsuz etkilenmiştir. Yüksek bulaş riski nedeniyle beden sağlıkları olumsuz yönde etkilenmiştir. Ayrıca fazla iş yükü, enfeksiyon etkeni taşıma korkusu, sosyal izolasyon, ölüm korkusu, evden ayrı kalma gibi nedenlerle ruhsal sağlıkları olumsuz etkilenmiştir. Tüm bunların sonucunda aile hekimliği asistanlarında orta-yüksek düzeyde kronik ve akut yorgunluk tespit edilmiştir.
Karaayaç R./ 2021/ Uzmanlık Tezi (59)	Aile hekimliği uzmanlarının pandemi döneminde yaşadığı iş doyumunu ve tükenmişlik düzeylerini saptamak, farklı parametreler arasındaki ilişkiyi tespit etmek	417 aile hekimi Tanımlayıcı Anket + online	Minnesota İş Doyum Anketi, Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ)	Aile hekimliği uzmanlarında tükenmişlik yaşandığı, iş doyum puanları gelir durumuna göre ve tükenmişlik puanları çocuk sahibi olma ile gelir durumuna göre anlamlı farklılık göstermiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmamızda ülkemizde COVID-19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanlarının yaşadığı tükenmişlik konusunu araştıran tezler incelenerek bu durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şekil 1'de bulunan akış şemasındaki aşamalar uygulanarak ilgili olan 26 lisansüstü tez incelenmiştir. Tezlerin tanıtıcı özellikleri tablollaştırılmış ve dört grupta incelenen tezlerin sonuçları içerik analizi ile aşağıda verilmiştir.

COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik düzeyinin değerlendirilmesi

Bu çerçevede yapılan lisansüstü tezler incelendiğinde; üçü uzmanlık, ikisi yüksek lisans tezi olmak üzere beş lisansüstü tez bulunmaktadır. Bu tezler hekim, diş hekimi ve kadın sağlık çalışanları üzerinde yapılmıştır. Her ne kadar bu gruplar üzerinde araştırmalar yapılmış olsa da, sağlık sektöründeki tüm çalışanların benzer durumlar yaşadığı düşünülmektedir. Bu tezlerin sonucuna göre; COVID-19 pandemisinde çalışan aile hekimleri, diş hekimleri ve kadın sağlık çalışanlarında tükenmişlik düzeyinin yüksek olduğu saptanmıştır (35-39) (Tablo 2).

Literatür incelendiğinde ülkemizde yapılan lisansüstü tezleri destekler nitelikte araştırmalar bulunmaktadır. Matsuo ve arkadaşları (2019) çalışmasında COVID-19 ile mücadelede çalışan 312 sağlık çalışanının genel tükenmişlik prevalansının %31,4 olduğu saptanmıştır. Aynı çalışmada hemşirelerin %40'undan fazlasında, radyologlar ve eczacıların %30'undan fazlasında tükenmişlik belirtileri görüldüğü belirlenmiştir (13).

Ülkemizde pandemi sürecinde 316 sağlık çalışanında tükenmişlik düzeyini araştıran bir çalışmada ise; meslekten beklentilerinin karşılanmadığını/kısmen karşılandığını ifade edenlerde duygusal tükenmişlik skoru ile ekstra saat çalışanlarda duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma skorlarının anlamlı derecede yüksek olduğu bulunmuştur (14). Aynı çalışmada COVID-19'lu hastalarla çalışan grupta, duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşmanın çok yüksek görüldüğü bildirilmiştir (14). Her iki araştırma sonuçlarında da kadınlarda erkeklere oranla daha fazla tükenmişlik yaşandığı saptanmıştır (13, 14). Literatür ve bulgularımız göstermektedir ki, COVID-19 süresince sağlık çalışanları yüksek tükenmişlik düzeyi yaşamış ve çalışmaya bu şartlarda devam etmiştir. Bu süreçte yaşanan belirsizlikler, kısıtlamalar ve panik durumu ile toplum evde olayları takip ederken, sağlık çalışanları hastalarla birebir çalışmıştır. Bu nedenle salgının sebep olabileceği tükenmişlik ve belirtilerinin azaltılması, ortaya çıkabilecek sorunların çözümlenmesi için yöneticiler ve sorumluların iyileştirici uygulamalar yapması gerektiği düşünülmektedir.

COVID-19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik düzeyinin beslenme ve uyku durumuna etkisinin değerlendirilmesi

Pandemi sürecinde sağlık çalışanları üzerindeki tükenmişlik düzeyinin, beslenme ve uyku durumu ile ilişkisini inceleyen bir lisansüstü tezi bulunmaktadır (34) (Tablo 3). Sağlık çalışanları üzerinde yapılan bu tez

sonuçlarına göre; tükenmişlik düzeyinin artmasıyla uykusuzluk şiddetinin ve beslenme bozukluğunun arttığı saptanmıştır (p<0,05).

Literatür incelendiğinde; İtalya’da COVID-19 pandemisinde ön saflarda çalışan 376 sağlık çalışanında tükenmişlik ve somatik semptomlar incelenmiş ve son bir ayda çalışanların yaklaşık yarısının en az bir fiziksel problem yaşadığı, daha sınırlı oldukları, beslenme alışkanlıklarında değişiklik, kas gerginliği ve uykuya dalmada güçlük yaşadığı bildirilmiştir (15). Brezilya’da 4384 sağlık çalışanı üzerinde yapılmış olan başka bir çalışmada; çalışanların yarısından fazlasının COVID-19 hastalarına hizmet verdiği, %61,4’ünde ciddi uyku sorunları yaşandığı ve kilo aldığı ya da verdiği saptanmıştır (16). Ülkemizde 120 sağlık çalışanı üzerinde yapılan bir çalışmada ise; çalışanların çoğunun sınırlılık ve kas gerginliği yaşadığı, yaklaşık yarısında ise yeme-içme alışkanlıklarının değiştiği ve uyku sorunları yaşadıkları tespit edilmiştir (17). Literatür ve araştırma bulgularımıza göre; yaşanan bu durumların hastaya doğrudan temas etme, koruyucu ekipmanlarla çalışıldığı için sık değiştiremememe, nöbet tutma gibi çalışma koşullarına ve yaşanan ek psikolojik faktörlere bağlı olabileceği düşünülmektedir.

COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik düzeyinin psikolojik parametrelerle değerlendirilmesi

Araştırma kapsamındaki tezler incelendiğinde; tükenmişlik ile depresyon, korku, kaygı, mesleki benlik saygısı, stresle başa çıkma yolları, COVID-19 fobisi, bilişsel duygu düzenleme, yaşam kalitesi gibi psikolojik kavramların incelendiği 13 lisansüstü

teze rastlanmıştır (40-49, 51, 53, 58) (Tablo 4). Özellikle hastalığın tanı ve tedavi süreçlerinde hayati bir görev üstlenen sağlık çalışanları, çoğu zaman görevleri sırasında kaygı yaşamışlardır. Türkiye’deki COVID-19 pandemisinin ilk zamanlarında hastanede çalışma düzeninin henüz belirlenmemiş olması, virüsle ilgili bilinmezlikler, kaybedilen hastalar, izin kullanamamaları, geleceğe yönelik belirsizlikler gibi faktörler sağlık çalışanlarındaki kaygıyı daha da artırmıştır (18, 33).

Literatür incelendiğinde; sağlık çalışanları pandemi sürecinde depresyon, yaygın anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu belirtileri yaşadığı (23), yüksek düzeyde tükenmiş olduğu (19, 20) ve damgalanma yaşadıkları (22) bildirilmiştir. Yüncü ve Yılan (2020)’in COVID-19 pandemisinin sağlık çalışanlarının yaşam koşulları ile ilgili yaptıkları nitel çalışmada; çalışma koşullarındaki önemli değişiklikleri, artan iş yükü, aile hayatı üzerindeki olumsuz etkileri, artan tükenmişlik durumları ve yönetici tutumları üzerine açıklanan sonuçların dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır (20).

Sağlık sektöründe çalışan her meslek grubu farklı seviyelerde tükenmişlik yaşamaktadır. Pandemi döneminde çalışma saatlerinin artmasının yanı sıra riskli alanlarda, yoğun bakım ünitelerinde ve covid servislerinde çalışanlarda ya da nöbet tutanlarda tükenmişlik düzeyi artmakta, kaygı, korku, anksiyete ve depresyon yaşamalarının en büyük nedeni olmaktadır. Bu durum sadece çalışanların değil ailelerinin de kaygı ve korku yaşamalarına sebep olmaktadır. Lisansüstü tezlerde özellikle

kadınların, evli olanların, çekirdek ailesi olanların psikolojik sorunların daha fazla yaşandığını da ortaya koymaktadır. Sağlık çalışanlarının çalıştıkları ortamın ve hastaların riskli grupta olması sağlık çalışanlarını yalnızlaştırmış ve damgalanmaya maruz kalmalarına neden olmuştur. Yeni işe başlayan sağlık çalışanlarında da tükenmişlik görülmekle beraber, bu durumun belirsizlik, tecrübesizlik, nasıl davranacağını bilememe, virüs hakkındaki bilinmezlik, çalışma ortamının ve çalışılan grubun riskli olması nedenleri olabileceği düşünülmektedir.

Tüm bu durumlar sonucunda; pandemi döneminde sağlık çalışanlarına korona virüs ve mücadele ile ilgili nasıl korunacaklarına dair sürekli bilgilendirilme yapılması, çalışanlarda tükenmişlik ve buna neden olabilecek diğer psikososyal faktörlerin belirlenerek azaltılmasına yönelik düzenlemeler yapılması, çalışanların daha yakından izlenmesi ve gerekli psikolojik destek sağlanması önemlidir (21, 23).

COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik düzeyinin mesleki motivasyonlarına etkisinin değerlendirilmesi

Çalışma kapsamında tez sonuçları bakım veren meslek gruplarının yüksek oranda tükenmişlik yaşadığını, tükenmişlik düzeyi arttıkça mesleğe bağlılıklarının azaldığını ve işten ayrılma niyetlerinin arttığını, akut-kronik yorgunluk ve işe bağlı gerginlik yaşadığını göstermektedir. Bu süreçte sağlık çalışanlarının üzerindeki fazla iş yükü, enfeksiyon bulaştırma korkusu, sosyal izolasyon, ölüm korkusu, evden ayrı kalma durumlarının ruhsal sağlıklarını olumsuz etkilediği ve bunun yanı sıra bir

yandan da iş garantisini tehdit eden mevzuat değişikliklerinin olmasının iş doyumuna olumsuz etki ettiği bildirilmiştir (50, 52, 54-57, 59) (Tablo 5).

Literatürde sağlık çalışanlarının pandemi sürecinde mesleki durumlarını değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır. Güler (2021) sağlık çalışanlarında geride kalanlar sendromu üzerine yaptığı nitel araştırmasında; sağlık çalışanlarının pandemi sürecinde kendilerini yüksek düzeyde tükenmiş hissettiklerini, işyerinde moral ve motivasyonlarını kaybettiklerini ve dolayısıyla verimsiz olduklarını ifade etmişlerdir. Yine aynı çalışmada sağlık çalışanları; adil olmayan görev dağılımları, yöneticilerle iletişimin azalması nedenleriyle özellikle yöneticilere karşı güvensizlik yaşadıklarını, eskisi gibi istekle işi yapamadıklarını ve dolayısıyla örgüte bağlılıklarının azaldığı ve işten ayrılma niyetlerinin arttığını bildirmişlerdir (25, 26). Sağlık çalışanlarında uzun süre ayakta kalmak, nöbetler nedeniyle uykuda yaşanan sorunlar, düzenli beslenememe gibi temel yaşam gereksinimlerini yerine getirememesi, toplumda pandemi ile sürecinde eve kapanma ilkeleri uygulanırken çalışanların fedakarca aktif olarak yüksek riskli alanlarda ve hastalarla çalışmalarının karşılığını alamadıkları hissi iş motivasyonlarını olumsuz etkilediği bildirilmiştir (27, 28). Bu durumlar sağlık çalışanlarında işten ayrılma eğilimlerini artırmaktadır (27, 29). İşten ayrılmaya niyetlenmek çalışanlarda performansın düşmesine neden olarak, iş memnuniyetini ve sonuç olarak işletmeye katkısını azalacaktır (31). Tüm bu durumlar dikkate alındığında

yöneticilerin özellikle böyle özel süreçlerde ayrıca sorumlulukları bulunmaktadır. Sağlık çalışanlarının çalışma şartlarının düzenlenmesi, gelir durumlarında iyileştirmeler yapılması, psikolojik şiddetin önlenmesi ile ilgili düzenlemeler yapılması, görev dağılımlarının eşit yapılması, takdir eden ve iş motivasyonlarını yükselten uygulamalarda bulunması gibi önlemlerin alınmasının tükenmişlik sendromunun azalmasında olumlu katkıda bulunacağı tespit edilmiştir (19, 31).

Lisansüstü tezlerin sonuçlarına benzer şekilde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) normal hayatta iş ile aile arasında dengeleri sağlamak kolay değilken, pandemi sürecinde çalışan kadınların çaresiz kaldığını ve işten ayrıldığını bildirmiştir (30). UN Women Türkiye Raporu'na (2020) göre ise; kadınların daha fazla istihdam kaybına uğradığı, çalışma saatlerinin azaldığı, işten ücretsiz ayrılma oranının arttığı saptanmakla beraber kadınların ev işi ve bakım sorumluluklarının da ciddi oranda arttığı bildirilmiştir (60). Bir başka açıdan bakılacak olursa; ailede çocukların bakımı genelde primer olarak kadının sorumluluğu olduğu için annelerin çocuklara her yönden destek sağlaması gerekmektedir (31). Hem pandemi hem de pandeminin yol açtığı okul, kreş ve diğer bakım tesislerinin kapanması, kadınların evdeki sorumluluklarını daha çok arttırmıştır. Bunun yanı sıra evde çocuğu olan kadın sağlık çalışanlarının, pandemi nedeniyle yoğun mesai saatlerinin yanı sıra virüs bulaşma riski nedeniyle nöbet sonrası başka yerlerde konaklanması annelik sorumluluklarını yerine getirememesine dolayısıyla ailedeki günlük rutinlerinin

bozulmasına neden olmuştur. Tüm bunlar, kadın sağlık çalışanlarında gerek mesleki gerekse ev içi tükenmişlik riskini artırmaktadır (61).

Sonuç olarak; COVID-19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanları yüksek düzeyde tükenmişlik yaşamaktadır. Sağlık çalışanlarının, yüksek riskli grupla ve yüksek riskli ortamlarda çalışmaları sebebiyle enfeksiyona yakalanma, ailelerine bulaştırma, ölüm gibi korkular yaşadıkları belirlenmiştir. Bu korkuların çalışanlarda tükenmişlik, depresyon ve anksiyeteyi arttırdığı ve ek olarak çalışanların kendilerini sürekli yorgun hissettikleri, işten ayrılma niyetlerinin arttığı, mesleki bağlılıklarının zedelendiği de saptanmıştır. Bu süreçte birçok psikolojik sorun yaşayan sağlık çalışanlarının ruh sağlığının konsültasyon liyezon psikiyatrisi hizmetleri tarafından değerlendirilmesi esas olmalıdır (32).

Araştırmamızda pandemi sürecinde Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlerinin çoğu yüksek lisans programlarında yürütülmüştür, tanımlayıcı tiptedir ve veriler online olarak elde edilmiştir. Hem dünyada hem ülkemizde tanımlayıcı tipte, anket yoluyla yapılan benzer birçok çalışma mevcuttur. Yığılmaların önlenmesi ve literatüre farklı bir bakış açısı getirilebilmesi amacıyla yeni araştırmalara ihtiyaç vardır. COVID-19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanlarının yaşadığı tükenmişlik durumları hakkında yazılan makale ve diğer bilimsel yayınlar veya etkinlikler incelenerek konunun, daha geniş popülasyona uygulanan, randomize kontrollü çalışmalar yapılarak ele alınması önerilebilir.

KAYNAKLAR

1. Yalçinkaya E. Covid-19 ve getirdiği etik sorunlar. Türkiye Biyoetik Dergisi. 2019; 6(3): 122-127.
2. Sağlık Bakanlığı, Türkiye'nin Covid-19'la 1 Yıllık Mücadele Sürecini Değerlendirdi. <https://www.saglik.gov.tr/TR,80604/bakan-koca-turkiyenin-kovid-19la-1-yillik-mucadele-surecini-degerlendirdi.html>. Erişim tarihi: 22.01.2022.
3. Gürer A, Gemlik HN. Covid-19 pandemisi sürecinde sahada olan sağlık çalışanlarının yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri üzerine nitel bir araştırma. Journal of Health Services and Education. 2020; 4(2): 45-52.
4. World Health Organization (WHO). Health and Care Worker Deaths during COVID-19. <https://www.who.int/news/item/20-10-2021-health-and-care-worker-deaths-during-covid-19>. (2021). Erişim tarihi: 22.01.2022.
5. Türk Tabipler Birliği Pandemi Bülteni. Pandemide sağlık çalışanlarının ölümleri. https://www.ttb.org.tr/kollar/COVID19/haber_goster.php?Guid=3f90d7d0-421b-11ec-84d1-2af23e6027a1. Erişim tarihi: 22.01.2022.
6. Saygun A. Türkiye'de sağlık çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliği sorunlar. Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı Özel Dergisi. 2017; 3(3): 153-163.
7. Caruso C C. Negative impacts of shiftwork and long work hours. Rehabil Nurs. 2014; 39(1): 16–25.
8. Wilburn S Q, Eijkemans, G. Preventing needlestick injuries among healthcare workers: A WHO–ICN collaboration. Int J Occup Environ Health: 2004; 10: 451–456.
9. De Kock JH, Latham HA, Leslie SJ ET ALL. A rapid review of the impact of COVID-19 on the mental health of healthcare workers: implications for supporting psychological well-being. BMC Public Health. 2021; 21:104.
10. Amin S. The psychology of coronavirus fear: Are healthcare professionals suffering from corona-phobia? International journal of healthcare management. 2020; 13(3):249-256.
11. British Medical Association. The mental health and wellbeing of the medical workforce – now and beyond COVID-19. <https://www.bma.org.uk/media/2475/bma-covid-19-and-nhs-staff-mental-health-wellbeing-report-may-2020.pdf>. (2020). Erişim tarihi: 22.01.2022.
12. Özışık L. COVID-19 salgınında sağlık çalışanlarında tükenmişlik sendromu. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020; 103-108.
13. Matsuo T, Kobayashi D, Taki F. et all. Prevalence of health care worker burnout during the coronavirus disease 2019 (COVID-19) pandemic in Japan. JAMA Netw Open. 2020;3(8):e2017271.
14. Tunç Ş, Göklü MR. Koronavirüs hastalığı 2019 (Covid-19) pandemisi ile karşı karşıya kalan sağlık çalışanları arasında tükenmişlik sendromu. Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 2021; 18(3): 375 – 383.
15. Barello S., Palamenghi L, Graffigna G. Burnout and somatic symptoms among frontline healthcare professionals at the peak of the Italian COVID-19 pandemic. Psychiatry Res. 2020; 290:113129.
16. Drager LF, Pachito DV, Moreno CRC, et all. Insomnia episodes, new-onset pharmacological treatments and other sleep disturbances during the COVID-19 pandemic: a nationwide cross-sectional study in Brazilian health care professionals. J Clin Sleep Med. 2021.
17. Gündüz Hoşgör D, Çatak Tanyel T, Cin S, Bozkurt S. Covid-19 pandemisi döneminde sağlık çalışanlarında tükenmişlik: İstanbul ili örneği. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD). 2021; 8(2): 372-386.
18. Woon LS ,Mansor NS ,Mohamad MA ,Teoh SH and Abdullah MFILB. Quality of life and its predictive factors among healthcare workers after the end of a movement lockdown: The salient roles of COVID-19 stressors, psychological experience, and social support. Front. Psychol. 2021; 12.
19. Atilla EA, Karakaya A. Covid-19 Pandemi döneminin sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerine etkisi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 2021; 23(3):653-680.
20. Yüncü V, Yılan Y. COVID-19 pandemisinin sağlık çalışanlarına etkilerinin incelenmesi: Bir durum analizi. İğd Üniv Sos Bil Der. 2020; Ek Sayı, 373-401.
21. Arpacıoğlu MS, Baltacı Z, Ünübol B. COVID-19 pandemisinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik, Covid korkusu, depresyon, mesleki doyum düzeyleri ve ilişkili faktörler. Cukurova Med J. 2021; 46(1): 88-100.
22. Malas EM, Malas HS. COVID-19 döneminde sağlık çalışanlarında damgalama ve damgalanma algısının değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2021; 40(2):172-197.
23. Karaman Yılmaz İG, Yastıbaş C. Covid-19 pandemisinde görev yapan sağlık çalışanlarında depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres belirtilerinin sosyodemografik ve mesleki değişkenler ile ilişkisi nasıldır? Van Tıp Derg. 2021; 28(2): 249-257.
24. Organisation for Economic Co-Operation and Development. Bibliometric indicators and analysis of research systems: methods and examples. <https://www.oecd->

library.org/docserver/208277770603.pdf?expires=1643285015&id=id&accname=guest&checksum=D4295B4A1185064D3A8C5D24BFE2D3CC. (1997). Erişim tarihi: 22.01.2022.

25. Öztürk Z, Çelik G, Örs E. Sağlık çalışanlarında tükenmişlik ve iş doyumu ilişkisi: Bir kamu hastanesi örneği. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi. 2020; 6(2); 328-349.

26. Güler S. Pandemi günlerinde geride kalanlar sendromu: Sağlık çalışanları üzerinde bir inceleme. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi. 2021; 17(Pandemi Özel Sayısı): 3390-3413.

27. Çetin Aydın, G., Aytac, S. ve Sanlı, Y. İşe ilişkin duygular, iş stresi ve tükenmişliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Hemşireler üzerinde bir araştırma. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. 2021; 80, 1-35.

28. Aile Hekimleri Dernekleri Federasyonu. Sağlık çalışanlarının COVID-19 salgını süresince yaşanan sosyal ve psikolojik sorunlar. <http://ahef.org.tr/upload/files/43e115bd-de21-45f0-83bc-3b9858555bbe.pdf>. (2020). Erişim Tarihi: 23.01.2022.

29. Fırat M, Kanbay Y, Utkan M, Demir Gökmen B, Okanlı A. COVID-19 pandemisinde hizmet veren sağlık çalışanlarının psikososyal zorlanmaları: Türkiyeden nitel bir çalışma. Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences. 2021; 6(13): 74-80.

30. Ulusal Çalışma Örgütü (ILO). COVID-19'un Etkileri: Çalışan anneler işgücünden çıkmak zorunda kalıyor. https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_763334/lang--tr/index.htm. (2020).

31. Koçak, D. Algılanan örgütsel engel ölçeğinin türkçe uyarlaması ve işte kalma niyeti üzerindeki etkisi. BMJ. 2019; 7(1): 58-77.

32. Alzueta E, Perrin P, Baker FC. How the COVID-19 pandemic has changed our lives: A study of psychological correlates across 59 countries. J Clin Psychol. 2021; 77(3): 556-570.

33. Mutaf M, Tantan E, Tepe S. Covid-19 çalışma ortamının çalışanların iş stresi ve yaşam kalitesine etkisi. In: Uçan R R, Ensari Özey M, Tepe S, Çalış S, Çabuk A, Altınten B, Oral T. II. Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Öğrenci Kongresi. 1. Baskı, İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Yayınları; 2021: 78-85. URL: <https://uuyayinlari.com/uploads/content/files/ii-ulusal-is-sagligi-ve-guvenligi-ogrenci-kongresi-bildiri-kitabi-66.pdf#page=91> Erişim Tarihi: 23.01.2022.

34. Ertal E. Covid-19 salgınında hastanelerde çalışan sağlık personelinin tükenmişlik düzeyi ile beslenme ve uyku alışkanlıkları arasındaki ilişki (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Biruni Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul; 2021.

35. Kara E. Akdeniz üniversitesi hastanesinde çalışan araştırma görevlilerinin covid-19 pandemisinde tükenmişlik düzeylerinin değerlendirilmesi

(yayımlanmamış uzmanlık tezi). Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi: Antalya; 2021.

36. Karadayı BH. COVID-19 Pandemisinin Anesteziyoloji ve Reanimasyon Uzmanları ve Araştırma görevlilerindeki tükenmişlik üzerine etkisi (yayımlanmamış uzmanlık tezi). Çukurova Üniversitesi, Tıp Fakültesi: Adana; 2020.

37. Gökuş B. Covid 19 pandemi sürecinde dış hekimlerinin tükenmişlik düzeyi analizi (Van ili örneği) (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Van; 2021.

38. Işıldar H. Antalya ilinde aile sağlığı merkezlerinde çalışan aile hekimlerinin COVID 19 Pandemisi döneminde tükenmişlik düzeylerinin değerlendirilmesi (yayımlanmamış uzmanlık tezi). Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi: Antalya; 2021.

39. Gülcan S. COVID-19 pandemisinde kadın sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyi. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Avrasya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

40. Çolak D. Covid-19 pandemisi döneminde sağlık çalışanlarının tükenmişlik ve depresyon düzeylerinin incelenmesi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul; 2021.

41. İpekçi B. Covid-19 salgınında sağlık çalışanlarının yaşadıkları korku ve kaygı düzeylerinin mesleki benlik saygılarına ve tükenmişlik düzeylerine etkisinin araştırılması (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul; 2021.

42. Turan A. Covid-19 pandemisi sırasında yüksek risk altında ve düşük risk altında çalışan sağlık çalışanlarının tükenmişlik, kaygı, depresyon, algılanan stres düzeyi, somatik belirtiler, psikolojik dayanıklılık, damgalama ve travmatize olma düzeylerinin karşılaştırılması. (yayımlanmamış uzmanlık tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tıp Fakültesi: Bolu; 2021.

43. Gün İ. Covid-19 pandemisi döneminde sağlık çalışanlarında tükenmişlik ve anksiyete seviyelerinin değerlendirilmesi (yayımlanmamış uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Prof. Dr. Cemil Taşcıoğlu Şehir Hastanesi: İstanbul; 2021.

44. Ceylan F. Bir pandemi hastanesi çalışanlarında Covid-19 fobisinin depresyon ve tükenmişlik düzeyi ile ilişkisinin incelenmesi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul; 2021.

45. Saykal SG. Covid-19 pandemisi sürecinde bir pandemi hastanesinde çalışan sağlık çalışanlarının anksiyete ve tükenmişlik düzeyleri (yayımlanmamış uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara Şehir Hastanesi: İstanbul; 2021.

46. Kuru S. Covid-19 ile ilişkili birimlerde çalışan asistan hekimlerin stresle başa çıkma tarzlarının ve tükenmişlik seviyelerinin belirlenmesi (yayımlanmamış uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi: Antalya; 2021.

47. Özülkü E. Covid-19 salgını nedeniyle sağlık çalışanlarında görülen tükenmişlik, depresyon ve bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin incelenmesi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul; 2021.

48. Yılmaz S. Covid-19 sürecinde hemşirelerde tükenmişlik ve kaygının yaşam kalite üzerine etkisi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Elazığ; 2021.

49. Doğdu M. Sağlık çalışanlarında Covid-19 fobisi ve tükenmişlik ilişkilerinin incelenmesi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul; 2021.

50. Engin MN. SARS-COV-2 salgınında acil servis çalışanlarının işe bağlı gerginlik ve tükenmişlik derecesi (yayımlanmamış uzmanlık tezi). Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi: Antalya; 2021.

51. Budak E. Pandemi koşullarında çalışan sağlık çalışanlarında tükenmişlik ölçeğinin geçerliği ve güvenilirliği (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul; 2021.

52. Duman FN. Bir eğitim ve araştırma hastanesinde covid-19 tanısı almış hastalara bakım veren hemşirelerin tükenmişlik durumları ve mesleğe bağlılıklarının belirlenmesi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü: Ankara; 2021.

53. Ünal G. Sağlık çalışanlarının psikolojik sağlamlıkları, Covid-19 korkuları ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Mersin; 2021.

54. Poyraz A. Pandemi sürecinde hemşirelerin Covid-19 korkusu ve tükenmişliğinin bakım davranışlarına etkisi

(yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü: Bursa; 2021.

55. Dinçer G. Covid-19 pandemi sürecinde hemşirelerin tükenmişlik durumları ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişki (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü: Samsun; 2021.

56. Akçay İ. Müziğin covid-19 kliniklerinde çalışan hemşirelerin bakım davranışlarına ve tükenmişlik düzeylerine etkisi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü: Ankara; 2021.

57. Zorba Z. Covid-19 pandemisi sürecinde ankara ilindeki aile hekimliği asistanlarının mesleki yorgunluk, tükenmişlik ve toparlanma durumlarının değerlendirilmesi (yayımlanmamış uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi: Ankara; 2021.

58. Solmaz A. Covid-19 salgını döneminde hemşirelerdeki şefkat yorgunluğu ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü: Ankara; 2021.

59. Karaaytaç R. Pandemi döneminde aile hekimliği uzmanlarının iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin değerlendirilmesi (yayımlanmamış uzmanlık tezi). Sakarya Üniversitesi Tıp Fakültesi: Sakarya; 2021.

60. Kalayhođlu, Yasemin (2020). Türkiye’de COVID-19 etkilerinin toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmesi rapor özeti. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi Türkiye Ofisi. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/73989_rgaexecutivesummaryturkish.pdf. (2020). Erişim Tarihi: 23.01.2022.

61. Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KOÇ KAM). COVID-19 pandemi süreci: Kadın sağlık çalışanların durumu. <https://kockam.ku.edu.tr/covid-19-pandemi-sureci-kadin-saglik-calisanlarin-durumu-sevilay-senol-celik/>. (2020). Erişim Tarihi: 27.01.2022.